

Recensie: Bonhoefferbiografie van Schlingensiepen

Betrouwbaar, en te “behappen”, en - leesbaar als een trein. In deze drie aanduidingen voor de Nederlandse vertaling van de Bonhoefferbiografie van Ferdinand Schlingensiepen ligt het antwoord opgesloten op de vraag of er nog plaats is voor een nieuw boek na de verschijning van de Nederlandse vertalingen van twee Amerikaanse biografieën over het leven van de Duitse theoloog en verzetsstrijder Dietrich Bonhoeffer.

Door Hans Buurmeester

Schlingensiepen schreef in 2005 een veelgeroemde biografie die al snel daarna werd vertaald in het Frans en in het Engels. Sinds november 2017 is er nu dus ook een Nederlandse vertaling beschikbaar. Het was de in november vorig jaar overleden Prof. Gerard Dekker (emeritus hoogleraar godsdienstsociologie aan de VU) die voor deze vertaling het initiatief nam nadat hij op 30 oktober 2015 in het Nederlands Dagblad de bespreking door Prof. Gerard den Hertog (emeritus hoogleraar systematische theologie aan de Theologische Universiteit Apeldoorn) van de kort daarvoor verschenen biografie van Charles Marsh had gelezen. M.n. de passage waarin Gerard den Hertog inging op de vraag waarom de biografie van Schlingensiepen nog nooit in het Nederlands vertaald was en waarom Metaxas (2009) zo'n furore gemaakt had en Marsh (2014) ook meteen werd vertaald, deed Gerard Dekker “aanslaan”, om het maar oneerbiedig te zeggen. Het is m.n. de nieuwe belangstelling voor Bonhoeffer in delen van de kerk die ooit vooral bedenkingen tegen hem hadden die Dekker inspireerden om voor hen een betrouwbaar, te behappen en leesbare biografie van Schlingensiepen in het Nederlands beschikbaar te willen hebben.

Bonhoeffer in evangelisch en reformatorische kringen

Nog niet zo lang geleden was het in evangelische en reformatorische kringen een duidelijke zaak: Dietrich Bonhoeffer was een modern theoloog met wiens theologie je je maar beter niet kon inlaten. Waren het niet theologen als bijv. van Buren, Altizer, Hamilton e.a. met hun “God-is-dood-theologie” die zich op Bonhoeffer beriepen?! En was het in die tijd verschenen boek van John A.T. Robinson *Honest to God* niet erg radicaal-vrijzinnig?! In deze tijd ontstond een grote reserve ten opzichte van Bonhoeffer in orthodox-protestantse kring. Het had er alles mee te maken dat de mainstream van de Bonhoefferinterpretatie in ons land de Bonhoeffer van *Nachfolge* en *Gemeinsames leben* als een vroegere fase in Bonhoeffers leven en denken beschouwde, die hij in de roemruchte gevangenisbrieven van voorjaar 1944 achter zich gelaten zou hebben. Het had ook te maken met de diversiteit en de complexiteit van Bonhoeffers nalatenschap en niet te vergeten de gefragmenteerdheid waarmee zijn werk uitkwam; in 1949 zijn *Ethik*, in 1951 een eerste bundeling van Bonhoeffers

theologische brieven en notities uit de gevangenis getiteld *Widerstand und Ergebung*; beide werken aanvankelijk nog niet in het Nederlands verkrijgbaar, en in 1952 de Nederlandse vertaling van de vijfde druk van *Gemeinsames Leben* getiteld *Leven met elkander*. Het aldus “bij stukjes en beetjes” bekend worden van Bonhoeffers leven en werk maakte het in de begintijd moeilijk zicht te krijgen op het geheel van zijn nalatenschap.

Toen in 1967 de biografie van Bethge verscheen kwam er meer zicht op Bonhoeffer en in de jaren daarna groeide er ook meer consensus over zijn theologische ontwikkeling. Bovendien ontstond in 1971 het Internationale Bonhoeffer Gezelschap, waarbij ook de Nederlandse theologen Gerard Rothuizen en Jan Sperna Weiland betrokken waren. Toen er vervolgens een Engelse en Duitse taalsectie werden opgericht, met vanaf 1977 ook een Nederlandstalige sectie, ontstond er een wereldwijd platform voor bestudering van Bonhoeffer door middel van lezingen, conferenties (een keer in de vier jaar een Internationaal Bonhoeffer Congres; in 2016 de 12^e in Bazel), symposia en publicaties. Dankzij de verschijning van een aantal diepgravende monografieën over onderdelen van Bonhoeffers werk verdiepte zich de kennis van Bonhoeffers theologie in de jaren zeventig aanzienlijk.

In de jaren tachtig en daarna kwam er meer praktische aandacht voor Bonhoeffer en kwam ook de vraag naar Bonhoeffers spiritualiteit en zijn aandacht voor het geheim van het geloof (“Arkandisziplin”) in de belangstelling. Kortom: vier decennia na Bonhoeffers tragische dood is de kennis over zijn nalatenschap enorm uitgebreid. Toen er vervolgens nieuwe studies en tekstedities van zijn werk uitkwamen met o.a. de 16-delige serie *Dietrich Bonhoeffer Werke* zowel in het Duits (DBW) als in het Engels (DBWE) kon men meer zicht krijgen op de “hele Bonhoeffer” en op de doorgaande lijn in zijn theologie. (Teunard van der Linden)

Door meer aandacht voor de christen Bonhoeffer, mede door de uitgave van een aantal nieuwe studies op dit terrein werd Bonhoeffer in de jaren negentig “opnieuw” ontdekt, als “radicaal” en “bevindelijk” geloofsgetuige, “kerkvader” en theoloog. Een naam die hierbij regelmatig opduikt is die van Georg Huntemann met zijn *Der andere Bonhoeffer. Die Herausforderung des Modernismus* (1989).

Schlingensiepen met dochter tijdens boekpresentatie in Kamp Amersfoort

Dit boek kan opgevat worden als een protest tegen de linkse annexatie van Bonhoeffer en een pleidooi om hem niet alleen als een luthers maar zelfs als een reformatorisch theoloog te zien. Huntemann noemt Bonhoeffer "kerkvader van de toekomst". Zijn boek over Bonhoeffer kan gezien worden als een wending in de benadering van Bonhoeffer. Ook van conservatieve zijde bestaat belangstelling voor Bonhoeffer, vanwege zijn aristocratische achtergrond, burgerzin en ethiek. Wat nu echter ontstaat is het gevaar dat men in orthodoxe hoek Bonhoeffer annexeert voor een nieuw soort christocentrisch piëtisme (Wim Dekker).

Tegen deze achtergrond vond Gerard Dekker het noodzakelijk de biografie van Schlingensiepen in het Nederlands te vertalen zodat er een betrouwbaar, behapbaar en goed leesbaar boek over leven en werk van Bonhoeffer beschikbaar zou komen. Omdat Dekker vond dat hij dit vertaalproject niet alleen aan zou kunnen heeft hij van het begin af aan Den Hertog erbij betrokken en zo hebben zij samen deze vertaling tot stand gebracht, zo zei den Hertog bij de presentatie van de biografie op 24 november 2017 in Herinneringscentrum Kamp Amersfoort.

Betrouwbaar

Bij de aanduiding *betrouwbaar* ontkomen we er niet aan de bovengenoemde Amerikaanse biografieën te noemen. Volgens Schlingensiepen was Bonhoeffer zo sterk betrokken bij de kerkstrijd in Duitsland dat Bethges biografie met haar 1080 pagina's voor bijna de helft een geschiedenis is geworden over deze periode in het leven van de DEK (Deutsche Evangelische Kirche) van 1933 tot 1940. Wie deze periode inkort of de accenten verschillend legt, moet de feiten goed kennen, anders zal hij de effecten van de Hitlertijd op Bonhoeffers leven verkeerd weergeven en zijn houding niet juist interpreteren. Exact dit gebeurt in de boeken van Metaxas en Marsh.

Inhoudelijk is de biografie van Schlingensiepen meer in lijn met de gezaghebbende biografie van Bethge dan de biografieën van Metaxas en Marsh. Tel daarbij op dat Schlingensiepen zeer goed bevriend was met Bethge (toegang tot diens bronnen uit de eerste hand) en dat hij als geen ander de geschiedenis en ontwikkeling van de Duitse theologie in het algemeen en die van Bonhoeffer in het bijzonder kent en het kan haast niet anders of je hebt een betrouwbare biografie in handen.

Te behappen

Al bij het verschijnen van de biografie in 1967 had Eberhard Bethge de indruk dat deze voor de meeste lezers te omvangrijk zou zijn. Hij vroeg Schlingensiepen een ingekorte versie te maken. Beiden werkten destijds in Engeland, Schlingensiepen vanaf 1954 als predikant in een Duitse gemeente in Bradford en Bethge in Londen. Zij leerden elkaar kennen en werden vrienden. Toen Schlingensiepen 1969 van baan veranderde moest hij het werk aan de biografie afbreken.

In 1983 bij de verschijning van de vijfde druk van Bethges biografie stelde deze in zijn voorwoord de vraag of het niet tijd werd "het in 1967 vastgelegde beeld" te herzien. M.a.w. of er i.p.v. een verkorte versie van zijn biografie niet beter een geheel nieuwe biografie kon komen. Sindsdien is de noodzaak hiertoe alleen maar toegenomen, nadat de briefwisseling tussen Bonhoeffer en zijn verloofde Maria von Wedemeyer in 1993 werd gepubliceerd en in het Nederlands verscheen in 2003 ("Bridsbriefven uit de cel", 1943 - 1945) en er ook uit andere bronnen veel meer

materiaal beschikbaar kwam over Bonhoeffers tijd in de gevangenis. Toch, ondanks de toename van de bronnen, is het Schlingensiepen gelukt de tekst van zijn biografie “te behappen” te houden tot minder dan 500 pagina’s.

Leesbaar als een trein

Hoewel de overeenkomst tussen de biografieën van Bethge en Schlingensiepen groot is is de taal van Schlingensiepen meer ontspannen en zeker niet zonder humor. In die zin leest de biografie van Schlingensiepen als een trein, waaraan ook de kwaliteit van de vertaling een zeer belangrijke bijdrage levert. Op de vraag van de interviewer van het Nederlands Dagblad (17-11- 2017) wat hem zo sterk aanspreekt in Bonhoeffer zegt Schlingensiepen: “Hij heeft in zijn theologie en in zijn leven laten zien wat het betekent in deze tijd getuige van Christus te zijn.”

Is dit het niet waardoor Bonhoeffer tot op de dag van vandaag nog zo actueel is? De biografie van Schlingensiepen is wat dit betreft een welkome aanvulling op het vele dat in de loop der jaren reeds over Bonhoeffer geschreven is.

*Drs. J.C. Buurmeester is emeritus predikant in de PKN en secretaris van het Bonhoeffer Werkgezelschap Nederlandstalig.
Voor meer info: www.dbonhoeffer.nl*